

SHARQ MASH'ALI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
ilmiy-uslubiy, ma'rifiy jurnali

4
2024

*Ilmiy-uslubiy,
ma'naviy-ma'rifiy jurnal.
Ta'sischi:
O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
1992-yildan chiqa boshlagan
Jurnal O'zbekiston Respublikasi
Toshkent shahar matbuot va axborot boshqarmasi
ro'yxatidan qayta o'tgan
(№ 02-0055 26-sentyabr 2014-yil)*

Bosh muharrir:
G. RIXSIYEVA (prof., f.f.n.)

Tahrir hay'ati:
D. SAYFULLAYEV (prof., t.f.d.) (bosh muharrir o'rinbosari)
X. ALIMOVA (prof., f.f.d.) (mas'ul kotib)
A. MANNONOV (prof., f.f.d.)
Q. SODIQOV (prof., f.f.d.)
R. XODJAYEVA (prof., f.f.d.)
SH. SHOMUSAROV (prof., f.f.d.)
Q. OMONOV (prof., f.f.d.)
U. MUHIPOVA (prof., f.f.d.)
D. MUHIDDINOVA (f.f.d.)
X. HAMIDOV (f.f. bo'yicha PhD)
B. ABDUHALIMOV (prof., t.f.d.)
A. XODJAYEV (prof., t.f.d.)
M. IS'HOQOV (prof., t.f.d.)
X. FAYZIYEV (dos., t.f.n.)
D. XODJIMURATOVA (t.f. bo'yicha PhD)
SH. YOVQOCHEV (prof., s.f.d.)
N. ABDULLAYEV (dos., s.f.d.)
A. VAHOBOV (prof., i.f.d.)
R. ABDULLAYEV (prof., i.f.d.)
I. MAVLANOV (prof., i.f.d.)
R. BAHODIROV (prof., fal.f.d.)
E. IZZETOVA (prof., fal.f.d.)
A. SHONAZAROVA (AQSHning Kolumbiya univ. prof.)
G. GLIZON (AQSHning New Mexico univ. prof.)
ONO MASAKI (Yaponiyaning Tsukuba univ. prof.)
LI DJI IN (Koreya Respublikasining Xankuk chet tillar univ. prof.)
V. MESAMED (Isroilning Quddus univ. prof.)
A. GURER (Turkiyaning Anqara univ. prof.)
A. VOROBYEV (Rossiya Fanlar akademiyasi, Sharqshunoslik instituti katta ilmiy xodimi)
G. AVDA (Misr Arab Respublikasining Xelvon univ. prof.)
A. TOHIR (Misr Arab Respublikasining "Al-Hivar" siyosiy tadqiqotlar markazi direktori)
S. KURAYM (f.f. bo'yicha PhD)
H. BAYDEMIR (Turkiyaning Otaturk univ. prof.)

Nashrga tayyorlovchilar:
J. ISMOILOV, H. SULAYMONOVA
L. HAMDAMZODA,
G. HUSHNAZAROVA

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy
Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya va
tarix yo'nalishi bo'yicha ilmiy maqolalar chop
etiladigan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal original-maket asosida bosildi.
Sharq mash'ali, 2024 yil 4-son.
e-mail: nashriyot@tsuos.uz
web-site: www.tsuos.uz

Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

SHARQ MASH'ALI

ISSN 2010-9709

MUNDARIJA № 4, 2024-yil

Adabiyotshunoslik

Muhiddinova D. Zamonaviy arab va o'zbek yozuvchilari asarlarida qur'oniy qissa va rivoyatlarning badiiy talqini2
Turdiyeva O. Eronda hikoya janri taraqqiyotida Muhammad Ali Jamolzodaning o'rni7
Ashurova M. Xitoy adabiyotida esse janrining paydo bo'lishi va taraqqiyoti14
Yusupova D. Siyovush Kasroiylar she'riyatida Simurg qushi talqini22
Umarova N. "Quyonglar" qisqa romanida lakonizm va badiiy til xususiyatlari28
Jo'rayeva X. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi ...35

Tilshunoslik

Korayem S. Modern linguistic trends in language education42
Азимджанова Д., Абсаломова Н. Выражение гнева в персидском языке: лингвистический и культурологический анализ 54
Abubakirov J. "Gunki monogatari" badiiy til xususiyatlari va tipologiyasi64
Muxammadjonov A. "Arab tilida sinonimiya, uning leksik-semantik rivojlanish sabablari: klassik va zamonaviy yondashuvlar"71
Shukurov A. Arab tilidagi harbiy atamalarni tasniflashning o'ziga xos xususiyatlari81

Tarix

Xodjimuratova D. Eron davlat boshqaruvi tizimida diniy va dunyoviy institutlarning o'rni90
Taylaqov T. Falastinning demografik tarixi96

Tashqi siyosat

Худайбердиева С. Изучение пожилых людей в геронтологии и их типы 104
Kushanova Y. Markaziy Osiyo va Fransiya munosabatlari tadqiqotchilar nigohida 113
Sayfullayev N. Turkiya tashqi siyosati bo'yicha asosiy mafkuraviy yondashuvlar 121
Xayrullayeva I. Hindiston ta'lim sohasida xotin-qizlar ishtiroki va ahamiyati (Uttar-pradesh shtati misolida) 129
Qalandarov O'. Eronning 1979-yildagi inqilobdan keyin Afg'oniston bilan savdo-iqtisodiy aloqalarining rivojlanishi 144

XITOIY ADABIYOTIDA ESSE JANRINING PAYDO BO'LISHI VA TARAQQIYOTI

MAKTUBA ASHUROVA

O'qituvchi, TDSHU

Annotatsiya: Ushbu maqolada xitoy adabiyotida esse janrining shakllanishi va rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Esse adabiy ifoda shakli nuqtai nazaridan murakkab ijtimoiy, falsafiy va badiiy jihatlarni aks ettiruvchi janr sifatida Xitoy madaniyatida o'ziga xos o'rin tutadi. Xitoyda essening paydo bo'lishining tarixiy sharoiti, uning klassik matnlardan hozirgi davrgacha bo'lgan evolyutsiyasi, shuningdek, G'arb adabiy an'alarining ta'siri tahlil qilinadi. Essening uslubiy xususiyatlari va tematik rang-barangligi, jamoatchilik fikri va tafakkuri, madaniyatini shakllantirishdagi roliga alohida e'tibor qaratilgan.

Essening janr sifatida zamonaviy sharoitga moslashishida, shakllanishida, an'anaviy xitoy she'riyati va nasrining ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan. Xitoy essesiga xos bo'lgan asosiy mavzular va uslubiy vositalar, masalan, metafora, esselar va madaniy havolalar tahlil qilinadi. Essening Xitoy ijtimoiy hayotidagi o'rni, muhokamani va jamoatchilik fikrini shakllantirish qobiliyati ham ko'rib chiqiladi.

Maqola Xitoy adabiyoti va madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi kichik epik janrlardan biri sifatidagi essening o'ziga xos xususiyati va ahamiyatini, shuningdek, globallashuv va texnologik o'zgarishlar sharoitida ushbu janrning rivojlanishda davom etishini aniqlashga qaratilgan.

She'riyat va nasr kabi an'anaviy janrlardan farqli o'laroq, esse o'quvchilarga dunyoga o'ziga xos nuqtai nazarni taqdim etadi, bu esa muallifiga o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va kuzatishlarini erkin ifoda etish imkonini beradi. Maqolada Xitoy adabiyoti kontekstida kichik epik janrlarning ahamiyati va ularning adabiy an'ana rivojiga qo'shgan hissasi alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: esse, Xitoy adabiyoti, adabiy janrlar, adabiyot tarixi, tanqid, madaniyat, an'ana, zamonaviylik.

Аннотация: Данная статья посвящена становлению и развитию жанра эссе в китайской литературе. Эссе занимает особое место в китайской культуре как жанр, отражающий сложные социальные, философские и художественные аспекты с точки зрения формы литературного выражения. Анализируются исторические условия возникновения эссе в Китае, его эволюция от классических текстов до современности, а также влияние западных литературных традиций. Особое внимание уделяется стилистическим особенностям и тематическому разнообразию эссе, его роли в формировании общественного мнения и мышления, культуры.

Особое внимание уделено влиянию традиционной китайской поэзии и прозы на формирование эссе как жанра при адаптации к современным условиям. Анализируются ключевые темы и стилистические приемы, характерные для китайского эссе, такие как метафоры, эссе и культурные отсылки. Также рассматривается роль эссе в общественной жизни Китая, его способность формировать дискуссию и общественное мнение.

Целью статьи является определение специфики и значения эссе как одного из малых эпических жанров, отражающих уникальные особенности китайской литературы и культуры, а также дальнейшее развитие этого жанра в условиях глобализации и технологических изменений.

В отличие от традиционных жанров, таких как поэзия и проза, эссе предоставляет читателям уникальный взгляд на мир, позволяя автору свободно выражать свои мысли, чувства и наблюдения. В статье подчеркивается значение малых эпических жанров в контексте китайской литературы и их вклад в развитие литературной традиции.

Ключевые слова: эссе, китайская литература, литературные жанры, история литературы, критика, культура, традиция, современность.

Abstract: This article is devoted to the formation and development of the essay genre in Chinese literature. The essay occupies a special place in Chinese culture as a genre reflecting complex social, philosophical and artistic

aspects in terms of the form of literary expression. The article analyzes the historical conditions of the emergence of the essay in China, its evolution from classical texts to modern times, as well as the influence of Western literary traditions. Particular attention is paid to the stylistic features and thematic diversity of the essay, its role in shaping public opinion and thinking, culture. Particular attention is paid to the influence of traditional Chinese poetry and prose on the formation of the essay as a genre when adapting it to modern conditions. The key themes and stylistic devices characteristic of the Chinese essay, such as metaphors, essays and cultural references, are analyzed. The role of the essay in the social life of China, its ability to shape discussion and public opinion are also considered. The purpose of this article is to define the specificity and significance of the essay as one of the minor epic genres that reflects the unique features of Chinese literature and culture, as well as the further development of this genre in the context of globalization and technological changes. Unlike traditional genres such as poetry and prose, the essay provides readers with a unique view of the world, allowing the author to freely express his thoughts, feelings and observations. The article emphasizes the significance of minor epic genres in the context of Chinese literature and their contribution to the development of literary tradition.

Key words: essay, Chinese literature, literary genres, history of literature, criticism, culture, tradition, modernity.

KIRISH. Xitoy adabiyotidagi esse janri qadim zamonlarga borib taqaladigan uzoq va boy tarixga ega. U mamlakatdagi madaniy-ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi, o'zini-o'zi ifodalash va falsafiy g'oyalarni yetkazishning muhim vositasiga aylandi. Esse adabiy shakl sifatida muallifning shaxsiy mulohazalarini atrofda dunyoga chuqur tahliliy va tanqidiy qarashlari bilan uyg'unlashtiradi. Xitoyda esse janrining rivojlanishiga kirishda uning kelib chiqishi, turli tarixiy davrlardagi evolyutsiyasi va zamonaviy Xitoy adabiyotiga ta'siri kabi jihatlarni ko'rib chiqish talab etiladi.

MAQSAD VA VAZIFALAR. Xitoy adabiyotida esse janrining evolyutsiyasini o'rganish, uning asosiy xususiyatlari va zamonaviy adabiy ijodga ta'sirini aniqlash.

Vazifalar. Xitoy adabiyotidagi esselarning tarixiy ildizlarini o'rganish, janr rivojlanishining asosiy bosqichlarini, jumladan, an'anaviy va zamonaviy shakllarini tahlil qilish, essening shakllanishiga falsafiy va madaniy oqimlarning ta'sirini ko'rib chiqish, essening Xitoy adabiy tanqidi va publitsistikasida tutgan o'rni baho berish, esse janrining hozirgi tendentsiyalari va istiqbollarini aniqlash.

USULLAR. Tadqiqot jarayonida adabiy manbalar, tarixiy hujjatlar va tanqidiy maqolalarni o'rganish, Xitoy tilidagi esselarni boshqa madaniyat va adabiy an'analardan olingan esselar bilan solishtirish, kontentni tahlil qilish, mavzu va stilistik xususiyatlarni aniqlash uchun esse mazmunini tahlil qilish, janrning holati va kelajagi haqidagi zamonaviy mualliflar va tanqidchilarning fikrlari to'plamlarini o'rganish usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR. Xitoy adabiyotida esse janrining rivojlanishi haqidagi bilimlarni tizimlashtirish, Xitoy essesiga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar va mavzularni aniqlash, janr evolyutsiyasiga madaniy-tarixiy sharoitlarning ta'sirini aniqlash, Xitoy adabiyoti sohasida kelgusida olib boriladigan tadqiqot va amaliyot uchun tavsiyalar.

Yigirmanchi asrning birinchi choragi juda qisqa tarixiy davr, ammo Xitoyda mamlakatning siyosiy, madaniy va adabiy hayoti uchun muhim voqealarga to'la bo'lgan davr hisoblanadi. Mamlakat adabiy hayotining manzarasi noaniq va qarama-qarshi hodisalardan iborat edi, badiiy ongning ikki turi o'rtasida kurash bor edi: konfutsiy mafkurasiga asoslangan an'anaviylik va yangilikka asoslangan qarashlar, ya'ni ularning shakllanishida yapon, rus va ingliz adabiyoti muhim rol o'ynaganini ko'rishimiz mumkin.

Osmon osti saltanatining¹ adabiy ahvolini asta-sekin o'zgartirib yuborgan yangilanishlar umumiy adabiyot tizimida, og'zaki tildagi nasrning roli (xiaoshuo, 小说) kuchayishida yanada yaqqol namoyon bo'ldi.

¹ Xitoy madaniyati bo'yicha xitoyliklar o'zlarini shunday nomlashadi.

Xitoy adabiyotida sodir bo'lgan jarayonlar XIX asr oxiri XX asr boshlarida Sharq mamlakatlarida adabiy taraqqiyotning umumiy qonuniyatlariga bo'ysundi va shu bilan birga aniq ta'rifni talab qiluvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ldi. Xitoy adabiyotida o'rganilayotgan davr muhim hodisalar bilan ajralib turadi: yangi badiiy harakatlarning shakllanishi, adabiy-estetik nazariyaning evolyutsiyasi va keyinchalik XIX asr oxiridagi adabiyot asarlari shaklidagi tub o'zgarishlar.

Xitoy adabiyoti dunyodagi eng qadimiy adabiyotlardan biri. Yangi davr G'arbiy Yevropa adabiyotidan farqli o'laroq, XIX asrgacha Xitoyda adabiy matnlar konfutsiy mafkurasi hukmronligining bevosita natijasi sifatida tarixshunoslik va axloqiy-falsafiy yo'nalishdagi adabiyotga nisbatan ikkinchi o'rinni egallagan.

Xitoy adabiy janrlari ierarxiyasining o'ziga xos xususiyati dramatik janr mavqeining pastligi va unga nisbatan kech paydo bo'lishidir. Memuar va epistolyar janrlar Evropa an'alariga nisbatan kam rivojlangan bo'lib chiqdi, ammo ularning o'rini biji "qaydnoma" sanwen "esse" deb atalmish janrlar egalladi.

Biji (笔记) — klassik xitoy adabiyotidagi janr. Taxminan "yon daftar" deb tarjima qilinadi. Biji janridagi asarda qisqa hikoyalar, iqtiboslar, tasodifiy fikrlar, filologik munozaralar, adabiy tanqid - muallif yozishga loyiq deb hisoblagan barcha narsalar bo'lishi mumkin. Bu janr ilk bor Vey va Jin sulolalari davrida paydo bo'lgan va Tan sulolasi davrida rivojlangan.

Sanven (turli janrdagi adabiy asarlar - esselardan chekka eslatmalargacha, avtobiografiyalardan ritmik nasrgacha va boshqalar) XX asrning birinchi yarmi esse individualligi koinot markaziga qo'yilgan davrda shakllangan. Oldingi madaniyatda uning o'xshashi nima edi? Esse bilan parallel ravishda, qadimgi ongning qandaydir shaklini qo'yish mumkinmi, xuddi xiaoshuo (小说) epik shaklida bunday proformaga ega bo'lgani kabi.

Tasvir, g'oya va haqiqat o'rtasidagi bog'liqliklarning ishlashi nuqtai nazaridan, Sanven afsonaga eng mos keladi, shuning uchun biz taqqoslash uchun odatda mif va mifologiyani tizim sifatida tavsiflash uchun ishlatiladigan tushunchalardan foydalanishni taklif qilamiz.

Sanvenning turli adabiy uslublarni birlashtirishga intilishi tabiatan mifologiyaning qadimgi essening bo'linmagan jamoaviy ongiga xos bo'lgan insoniyat madaniyatining turli qismlarini birlashtirish tendentsiyasiga juda o'xshaydi. Sanven sintezi qadimgi davrlarda ibtidoiy jamoaning bo'linmasligiga asoslangan va shaxsdan tashqari, kosmik yo'nalishga ega bo'lgan o'sha birlik va bo'linmaslikning insonparvarlik asosida qayta tiklanishidir. Sanvenning o'ziga xosligi shundaki, uning individualligi tabiatan mifga va umuman, har qanday mifologizmga qarama-qarshidir, lekin bir qismi sifatida butunga qarama-qarshi emas, balki yangi asl nusxaga ziddir. Sanven - g'ayritabiiy mifologiyani inkor etish va shu bilan birga uni birlashtiruvchi tamoyillarning merosxo'rliqi, ularni sanvenda individual amalga oshiriladi.

Mahalliy tadqiqotchilar zamonaviy davr madaniyatida mifologiyaning uchta asosiy turini aniqlaydilar:

Birinchidan, bu avtoritar mifologizm, ba'zi totalitar mafkuralarga xos bo'lib, yetakchilarning o'ziga xos obrazlari, tuproq va qon mifologemalari, targ'ibot timsollari bilan ajralib turadi.

Ikkinchidan, bu ommaviy madaniyatning ko'plab hodisalariga xos bo'lgan va kitob qahramonlari obrazlarida, reklama shifrlarida va boshqalarda ifodalangan qo'pol mifologiya.

Uchinchidan, bu modernistik fojia (tragikomik) mifologiya, F. Kafka, D. Joys, S. Dali kabi ko'plab taniqli rassomlarga xos bo'lib, jamiyatning o'ta shaxsiy tuzilmalari yoki ongsizligi hujumi oldidan shaxsning kuchsizligi va ahamiyatsizligini ifodalaydi. Bu mifologiyalar qanchalik bir-biridan farq qilmasin, ular bir-biri bilan va qadimiy mifologiya bilan shunday omillarning shaxsga ta'siri bilan birlashadi.

Ular, eng yaxshi holatda, shaxsga befarq yoki hatto unga to'g'ridan-to'g'ri qarshilik ko'rsatib, kosmik elementlarning, ijtimoiy qonunlarning yoki ruhiy munosabatlarning ustidan hokimiyatni ifodalaydi.¹

¹ Мелетинский Е. М. Мифология // Филос. энцикл. словарь. М., 1983. С.354

Mifologiyaning mohiyatini “G’ayritabiiy” sifatida ifodalash mumkin va u har qanday inson “men” ni bostiradi yoki K.-G. Yungning so’zlariga ko’ra, “arxetiplar” yig’indisi “kollektiv ongsizlik” buyrug’ini bajaradi. Bu erda hamma joyda mifologizmning ommaviy kelib chiqishi birinchi o’ringa chiqadi, u qahramonlik, pastoral yoki dahshatli deb qabul qilinadi, manik qo’rquvni yoki to’liq uyqusizlikni keltirib chiqaradi. Ushbu mifologizmlarning hech biri mifologiyaning o’ziga tegishli bo’lgan asosiy funksiyasini bajarmaydi, E. M. Meletinskiy yozganidek, “shaxs, jamiyat va tabiatni uyg’unlashtirish insonning asosiy fundamental antinomiylarini yengishga qaratilgan”¹.

Qadimgi xitoylarning shaxssiz xarakteri va boshqa har qanday mifologiya uni shaxs hali chiqmagan ibtidoiy jamoa madaniyati holatiga uyg’un muvofiqlik bilan ta’minladi. O’rta asrlardan keyingi davrda, xoh Evropada, xoh Xitoyda, ommaviy mifologiyani qayta yaratishga bo’lgan har qanday urinishlar uni asosiy mulkidan - umumiy inson massasi o’rniga yangi odamning hayotini yaxlit aks ettirishdan mahrum qildi. Individual Sanven, aslida, qadimgi davrlarda mifologiya tomonidan amalga oshirilgan madaniyatning turli sohalarini birlashtirish funksiyasini o’z zimmasiga oldi. Sanvenda yaxlitlik shaxsning begonalashishi bilan emas, balki uning o’zini ochib berishi bilan yaratiladi. Sanven va mif o’rtasidagi bu funksional umumiylik ularning umumiy tarkibiy o’xshashligidan kelib chiqadi. Mifning asosiy xususiyatlaridan biri undagi umumiy fikr va hissiy obrazning mos kelishidir. Xuddi shu narsani Sanvenda ham ko’rish mumkin, ammo unda g’oya tasvirda timsollanmagan, balki u bilan fakt va umumlashma sifatida birlashtirilgan.

Xitoy dunyoqarashi fenomenologik yondashuv bilan ajralib turadi, bu mantiqan “o’n ming hodisa” bo’lgan dunyo g’oyasiga mos keladi.

Har bir hodisa – san’at, madaniyat, janr, adabiyot asari alohida hodisa sifatida qaraladi. Bu dunyoqarashning asosi bo’lgan kanonga alohida ahamiyat beriladi. Liu Xie shunday deb yozgan edi: “Konon osmon va Yerning tasvirlarini berdi, xudolar va shaytonlarni taqdim etdi, narsalarning tartibini va odamlar o’rtasida qonunlarni o’rnatdi, inson tabiati va ruhi haqida bilim berdi. Bu adabiyotning miyasi va suyagidir”.²

Evropa talqinida kanon ikki shaklda belgilanadi: moddiy, qat’iy belgilangan, o’rnatilgan va moddiy jihatdan qayd etilgan narsa sifatida, shuningdek, ma’lum bir davrda majburiy deb hisoblangan ma’lum usullarning (masalan, badiiy) ma’lum bir to’plami sifatida.

Xitoy kosmogonik tizimiga ko’ra, adabiyot tabiat borlig’i bo’lib, u inson ko’ziga ko’rinadigan ven naqshlari ko’rinishida namoyon bo’ladi, shu tariqa adabiyot, naqshlarning to’qilishi, ma’lum bir koinot ishtiroki xususiyatlariga ega bo’lib, g’ayrioddiy mazmunini o’z ichiga oladi. Kanonik kitoblar qandaydir yuqori ma’no ifodasi sifatida talqin qilinadi. Kanonik kitoblarning har biri bir qator janrlarni keltirib chiqardi: fikrlash (lun), nutqlar (ci), taxtga hisobot (zou), xronikalar (ji) va boshqalar.

Biroq, matnlarning ma’nosini to’g’ridan-to’g’ri va so’zma-so’z idrok etish allegorik nutqni talqin qilishga imkon beradigan usullardan foydalanmaslik mumkin emas edi. Har qanday allegoriya, birinchi navbatda, ramzlar tizimi bilan chambarchas bog’liqdir. Atrofdagi kosmosning deyarli har qanday hodisasi Xitoyda o’zining keng qamrovli ramziga ega edi. Belgi, o’z navbatida, adabiyotda o’zini tasvir yoki tasvirlar tizimi orqali namoyon qiladi, bu Xitoy an’analariida bevosita qadimgi jamiyatning mifologik g’oyalaridan kelib chiqadi.

Sanven haqida birinchi eslatma Sun davri yozuvchisi Luo Dajingning “Turnalar, o’rmonlar va qimmatbaho toshlar to’g’risida” asarida uchraydi, shuning uchun bu adabiy janrdagi asarlar IV-V asrlarda paydo bo’lgan va Xitoy an’alariga ko’ra, bu shakl XX asr boshlariga qadar deyarli

¹Shu manba C. 377

² Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. М., 1995. С.155.

o'zgarmagan. "Adabiy inqilob" dan beri (taxminan 1919-yildan 1929-yilgacha), sanven asarlari, boshqalar singari, bayhua tilida yozila boshlandi, ammo I.K.Goligina ta'kidlaganidek: "Adabiy tizim o'z modelidan ko'ra sekinroq o'zgaradi ... va bayhuada adabiyotning paydo bo'lishi adabiy modelni o'zgartirdi lekin tizimni bekor qilmadi... Adabiyotda shunday qoladi mifologik xarakter matritsasiga ko'ra qahramonning tavsifi... an'ananing asosini madaniy kodda "yashirin" bo'lgan olam haqidagi global g'oyalar tashkil etadi."¹

Shuni ta'kidlash kerakki, XX asr boshidagi sanvenlarni bayhuada yozilgan to'laqonli asarlar deb atash qiyin. Bularning barchasi ularni kanon an'anaviy tasvirlar va belgilangan belgilar tizimida ko'rib chiqish huquqini beradi.

Shunday qilib, barcha yangiliklariga qaramay, sanvenda ishlatiladigan syujetlar va tasvirlar juda arxaikdir. Buning yaqqol misoli Syu Chjimonning "Tayshanda quyosh chiqishi" sanvenining syujetidir.

Muallif hikoyachi sifatida Tayshan tog'ining cho'qqisiga ko'tarilib, u erda ulkan gigantga aylanib, quyosh chiqishini kutib olgan xayolini hikoya qiladi. Bu erda ishlab chiqilgan asosiy hikoyalar bilan bevosita bog'liqlik mavjud.

III-IV asrlarda Xitoy nasrida K.I.Goliginaning kuzatishlariga ko'ra, bu syujet klishe (muhr)larining asosiy xususiyati "chegara makonini yengib o'tib, boshqa borliqda tugashdir. Bu turkumga avliyolarning osmonga ko'tarilishi va ularning erga tushishi haqidagi hikoyalar kiradi. Bunday syujetlarga qahramonning qanday qilib yer osti olamiga tushib qolgani, yo toqqa chiqishi, yo daraga tushib qolgani haqidagi epizodlar kiradi..."².

Toqqa chiqish - bu juda keng tarqalgan voqea, ammo u muqaddas toqqa chiqish haqida gapiradigan bo'lsa, u alohida ahamiyatga ega bo'ladi, bizning holatimizda bu Taishan, beshta "Muqaddas cho'qqilar" dan biri bo'lib, u nafaqat fazoviy modellarda beshta asosiy yo'nalishni belgilaydi. Xitoy dunyosining har biri mustaqil muqaddas markaz, xususan Taishan - imperatorlar hukmronlik qilish uchun "Osmon mandati" ni qabul qilish uchun borgan joy.

Aynan shuning uchun bu Sanven qahramonining Taishanga ko'tarilishi va quyosh chiqishi bilan uchrashuvi o'z-o'zidan ramziydir, chunki bu harakat muqaddasdir va o'quvchini ongsiz ravishda unga kiritilgan madaniy kod qo'shimcha assotsiatsiyalar va ta'sirlarga undashi kerak.

Aytgancha, bu holat matnni juda ixcham tarzda taqdim etishga imkon beradi, bu esa ushbu shakldagi asarlarni she'iy janrlarga juda yaqinlashtiradi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, Xitoy adabiyotidagi har qanday adabiy matn keng ramz majmuasini o'z ichiga oladi. Keltirilgan sanvenda, Taishan tog'ining kanonizatsiya qilingan ramziga qo'shimcha ravishda, Jannat kabi ramzni ham ajratib ko'rsatish mumkin. Osmon aynan bir ramz, kuch ramzi, hayot ramzi va bir vaqtning o'zida o'lim ramzidir.

Osmon o'z irodasini yulduzlar orqali ochib beradi, unda xudolar va ruhlar yashaydi, u abadiy va mustahkamdir, u mavjud bo'lgan hamma narsadan ustundir va u o'zining namoyon bo'lishida cheksizdir - inson undan ma'lumot oladi. Har qanday belgi dekodlash va arxaik ong bilan adabiyotdan tashqarida talqin qilishni talab qiladi.

Madaniy kod hali shakllanayotgan va shuning uchun funktsional bo'lmaganida, ramziylik ruhoniylar tomonidan Osmon va odamlar o'rtasidagi vositachi sifatida talqin qilingan. Kanonlar rasmiylashtirilgandan so'ng, ramzning tili yanada qulayroq bo'ldi, ammo kanonning o'zi to'liq belgilar bilan kodlanganligi sababli, biz sharhlarga murojaat qilishimiz kerak edi, ammo bu dekodlash jarayonini

¹ Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. М., 1995. С 133

² Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. М., 1995. С 143

osonlashtirmadi, chunki sharhning o'zi adabiyotning bir qismi bo'lgan va shuning uchun unga hamma narsada taqlid qilish ramziylik va tasvirga to'la edi.

Adabiy ijod tobora individuallashib, asarlarda muallifning shaxsiy "men"i yanada kuchli namoyon bo'la boshladi, ramz bevosita asarning o'zida obrazlar, yozuvchining ijodga shaxsiy munosabati orqali tasvirlangani ochib, talqin qilina boshladi. Boshqacha aytganda, muallif vositachi va sharhlovchi rolini o'z zimmasiga ola boshladi. Belgi har qanday tasvir, tushuncha, g'oyaning shartli belgisi bo'lganligi sababli, muallifning "men"i ushbu tizimga bog'langanda, tasvir, ramz, tushuncha, g'oya bir-biri bilan shaxsning ongi orqali erigandek, bir-biridan o'tib ketadi.

Sanvenda fikr bir nechta obrazlar orqali sinadi, obraz esa bir qancha tushunchalar orqali talqin qilinadi va bu bir-biriga munosabati sanven asaridagi shaxsning ongi orqali obrazni mifdagi obrazdan ajratib turadi.

Shu munosabat bilan, sanvenning sub'ektivlik kabi o'ziga xos xususiyatiga e'tibor qaratish lozim. Bu janrda ijod qilayotgan muallifning maqsadi bu hodisalarga kirib borish natijasida vujudga kelgan his-tuyg'ularni ifodalash orqali narsa yoki hodisalar haqida emas, balki o'zi haqida tushuncha berishdir, yoki aniq narsalar haqida fikr yuritish.

Binobarin, tavsif yoki bayon lahzalari ustunlik qilmaydi va muhim ahamiyatga ega emas, balki g'oya tashuvchisi, tushuncha timsoli sifatida obrazni qurish va rivojlantirish jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Asarni qurishning bunday turida ramz o'zining asl ma'nosini yo'qotadi, chunki individual ong doirasida u ommaviy ongning namoyon bo'lishi sifatida madaniy kod funktsiyasini bajara olmaydi. Obraz ramz funktsiyalarini oladi va o'zini izohlaydi, chunki u barqaror ramzdan farqli o'laroq, harakatchan bo'lib, o'zini o'zgartiradi va oqlaydi yoki rad etadi.

Xususan, "Tayshanda quyosh chiqishi" sanvenida hikoyachi obrazi juda qiziq. Bu obraz inson ongi o'zining shaxsdan tashqari shaxsgacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarini bosib o'tganga o'xshaydi. Toqqa chiqish jarayonida hikoyachi hali o'zini farqlay olmayotgandek o'ziga o'xshagan odamlarning umumiy massasidan hamma kabi muqaddas tog' cho'qqisiga chiqishga intiladi va shu orqali o'z jamiyatining ommaviy ongiga yanada oshno bo'ladi.

Yana bir obraz – bevosita muallif Syu Chjimonning o'zi, u keyingi yozadigan narsasidan chetga chiqish va o'sha yerdan o'z fikrlari taraqqiyotini kuzatishga harakat qilishini ko'rish mumkin, chunki "u o'z his-tuyg'ularini hatto qisqa vaqtga aqlga ham izni yo'qotmasdan yozish uchun bo'ysundirishga qodir emas..."

Demak, bir asarda biz bir shaxsning go'yo uchta obrazini ko'ramiz, bunda u o'zini bir vaqtning o'zida subyekt va obyekt deb hisoblaydi, xuddi shu shaxs mutafakkir va tafakkur qiluvchi rolini bajaradi. Mifologik ong bilan bunday kombinatsiya mumkin emas edi, ammo bunday to'qnashuvlar ko'p janrlarda mumkin emas, ehtimol sanvendan tashqari. Bu obrazlarning aqliy uyg'unlashuvi – dunyo hodisasi sifatidagi oddiy odam obrazi – unga o'zining timsoli bo'lish, o'zini oqlash va talqin qilish imkoniyatini beradi. Belgilar (Osmon, Taishan, gigant) shunchaki tushunchalarga, tasvirlarga aylanadi; har qanday aniq fikr, lekin faqat unga ishora. Qisman bir-biriga tegishli bo'lgan va qisman yangi aloqalarga ochiq bo'lgan bunday harakatchan kombinatsiyada bo'lgan bunday tasvirlar tizimini mifologemaga o'xshatib, tafakkurning tasvirlarda bayon etilgan faktning erkin birikmasi va uning fikrlarini umumlashtirish sanitariya birligi deb atash mumkin.

Sanven badiiy fantaziyalar yoki falsafiy abstraksiyalardan farqli o'laroq, o'z obrazlarini real hayot doirasiga olib kiradi.

Ushbu obrazlar muallifning hayotining o'zi uchun ajralmas qismidir. Sanven, afsona kabi, g'oyani nafaqat hissiy tasvir bilan bog'laydi, balki ularni davom etayotgan haqiqat bilan ham bog'laydi. Faqat Sanvenda bu jamiyatning barcha a'zolari ishtirok etadigan afsonadagi kabi oliy voqelik emas, balki

o'zining barcha subyektivligi va cheklovlari bilan shaxsning shaxsiy haqiqatidir.

Sanven shaklining o'ziga xosligi shundaki, sanven falsafiy, fantastik, tarixiy, avtobiografik bo'lishi mumkin, lekin ko'pincha bu shakldagi asarlar bir vaqtning o'zida ham, ikkinchisi ham, uchinchisi bo'lishi mumkin.

Shuning uchun Sanven narsani tushunishning bir necha usullaridan ya'ni ko'p qatlamliligi, ba'zan mavzularning chalkashligi, tasvirlarning ko'pligi va badiiy texnikadan bir xil foydalanadi.

Sanven Guo Mojoning "Ginkgo" (Dujuan) misoli bo'lishi mumkin, unda muallif har tomondan bir obyektga - ginkgo daraxtiga o'z munosabatini har tomonlama ifoda etishga harakat qiladi. Fikrni asoslash uchun u turli xil; tarixiy, amaliy, kundalik, falsafiy, siyosiy, etnik-madaniy, empirik va shunchaki hissiy yo'nalishlarni tanlaydi.

Shunga qaramay, to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita har bir bayonotda Guo Mojoning subyektiv "men"i mavjud, masalan: "...sen, albatta, Xitoy milliy daraxti hisoblanishning kerak, men seni yaxshi ko'raman".

Bu iborada daraxt qiyofasi ochib berilmaydi, lekin u yozuvchi uni sevgani uchun ham sodir bo'ladi, ya'ni hodisa mavjudligi bilan emas, balki u haqida o'ylaydigan shaxsning subyektiv idroki bilan oqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, obyekt allaqachon mavjud, chunki subyekt uni emotsional jihatdan his qiladi.

Bu holda tasvir bir vaqtning o'zida tushuncha, g'oya va fakt yoqasida bo'lgandek mavjud. Belgiga kelsak, u asarda yo'q, chunki... har qanday vaqtda uni amalga oshiradigan g'oyaning barqaror yaxlit idroki yo'q, har bir bayonotda u ta'rifdan chetga chiqadi, lekin o'zgarishsiz qoladi; Ushbu sanvenda ginkgo tasviri ramz bo'la olmaydi, chunki ginkgoning o'zi ramz emas, chunki ramz - madaniy kodga kiritilgan narsa, u go'yo mifologik ong ko'rsatkichi sifatida kanonning bir qismidir. Ushbu sanvenda, muallif ginkgoni Xitoy madaniyatining ramzi sifatida qanchalik ko'p keltirmoqchi bo'lmasin, bu mumkin emas, chunki har bir argument oxir-oqibatda faqat subyektiv va asoslanadi, individual idrok, ramz esa ommaviy ongning hodisasi bo'lib, bu erda shaxsiy boshlanishi yo'q. Shunday qilib, ko'rib chiqilayotgan sanvenda obyektivlikka subyektivlikdan voz kechish bilan emas, balki uni to'liq tan olish va shu sifatda namoyon qilish orqali erishiladi.¹

Sanvema o'ziga xos ruhiy tasvirga o'xshaydi, u mifologemaga manba sifatida iloji boricha yaqinroq bo'lishi mumkin, lekin u bilan hech qachon mos kelmaydi, chunki u o'zini mukammal anglaydigan individual ong tomonidan yaratilgan va shuning uchun o'tib ketmaydi kontseptsiya tasvir sifatida, tasvir esa haqiqat sifatida.

Ushbu turdagi aqliy tasvir qurilishi o'z imkoniyatlariga atrofdagi voqelikni aks ettirishning turli usullarini - falsafiy mulohazalardan tortib hoshiyadagi eslatmalargacha o'z ichiga olgan sintetik superjanr tuzilmasi sifatida Sanvenga xosdir. Aytgancha, bu muhim janr shakllanishini tushuntirishi mumkin sanvenning qisqaligi xiaoshuo va xuxi kabi shakllarga nisbatan, bunda harakat vaqt o'tishi bilan rivojlanadi. Bu janrlar uchun asosiy birlik voqea, vaqtning ma'lum bir nuqtasida sodir bo'lgan narsadir, lekin mif va sanven uchun muhimi, har doim sodir bo'ladigan narsa, u yoki bu shaxsga, odamlarga xosdir. Sanvenda muhim narsa bir marta sodir bo'lgan narsa emas, balki umuman sodir bo'ladigan narsa, lekin mifda bu kollektiv ong bilan sodir bo'ladi sanvenda esa bu faqat muallifning o'zining ongiga tegishli. Ko'pgina sanvenlarda yetakchi rollardan biri urf-odatlarini tavsiflash va tushunishga tegishli turli odamlarga xos bo'lgan odatlar, lekin birinchi o'rinda muallifning o'zi har doim ko'rinadi, shuningdek, uning xatti-harakatini belgilaydigan bir qator qoidalar, g'ayrioddiy xususiyatlar sifatida tavsiflanadi. Mifda bunday tavsif ijtimoiy xulq-atvor me'yori, sanvenda esa muallifning o'zini boshqa odamlarning xatti-harakatlari bilan taqqoslash o'lchovi sifatida ishlaydi.

¹ «История Китайской литературы» / Л.Д.Позднева. Сборник трудов. – М.:изд 2016 г.

Bu shuni ko'rsatadiki, Lu Xun Xitoyda mifologiyaga qiziqish uyg'onishidan oldin ham birinchilardan bo'lib, unga og'zaki san'at va umuman madaniyat manbai sifatida murojaat qilgan. U o'zining "Xitoy hikoya nasri tarixi ocherklari" asarida badiiy adabiyot tarixini mifologiyadan boshlaydi. Ammo u nafaqat Xitoy adabiyotining manbai sifatida mifologiyaga murojaat qilgan, balki mifologik syujetlardan foydalangan holda "Yangi nashrdagi eski afsonalar" nomli sanvenlar to'plamini yaratgan. Bizning fikrimizcha, ushbu to'plamni Lu Xunning individual ong davrida afsonani endi bu kabi idrok etish mumkin emasligini, aks holda u grotesk va satirik konturlarni olishini aniq ko'rsatishga bo'lgan muvaffaqiyatli urinishi deb hisoblash mumkin. Hozirgi zamonda mif vazifasini atrofdagi dunyoni yaxlit aks ettirishga qodir bo'lgan yagona shakl sifatida Sanven o'z zimmasiga oldi.¹

Shunday qilib, biz sanvenni afsonaga yaqinlashtiradigan bir qator xususiyatlarni qayd etishimiz mumkin:

- 1) psixik obrazda shaxsning hissiy va aqliy umumlashtirilganning aloqasi;
 - 2) bu aqliy tasvirlarning atrofdagi dunyoda ishonchliligi;
 - 3) inson mavjudligining eng barqaror shakllari sifatida marosim va urf-odatlariga yo'naltirilganlik.
- Biroq, mifning yaxlit tabiati va sanvenning sintetik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ularning farqlari aynan mana shu nuqtalarda namoyon bo'ladi:

- 1) sanven asarida yaratilgan ruhiy obrazda uning tarkibiy qismlari (tushuncha, g'oya, fakt) bir-birini erkin almashtira oladi, lekin mifologemada ular bir-biridan ajralmas;
- 2) mifda psixik obraz mutlaq voqelik bilan bog'liq, sanvenda muallif shaxsi bilan uzviy bog'langan;
- 3) mifda marosim, muqaddas ramz sifatida ko'rinsa, sanvenda muallif xarakteriga xos odatlardan biri sifatida qaraladi.

XULOSA. Shunday qilib, xitoy adabiyotida esse janrining rivojlanishi mamlakat jamiyati, falsafa va madaniyatidagi o'zgarishlarni o'zida aks ettiruvchi jadal jarayondir. Qadim zamonlardan to hozirgi kungacha esse nafaqat adabiy ifoda vositasi, balki ijtimoiy tanqid va falsafiy mulohazalar vositasi sifatida ham xizmat qilgan. XXI asrda esse zamonning yangi chaqiriqlari va talablariga moslashib, dolzarb va izlanuvchan janr bo'lib qolmoqda. Ushbu janrni o'rganish nafaqat Xitoy adabiyotini, balki jahon adabiy yo'nalishlarini tushunish uchun yangi uflarni ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Труды по китайской литературе /Алексеев В.М.: – М.Наука, 2002-2003. В.
2. Мифы народов мира.–М.: Советская энциклопедия, 1992.
3. История Китайской литературе» / Л.Д.Позднева. Сборник трудов. – М.:изд 2016 г.
4. Демифологизация образа в произведениях саньвэнь (первая половина XX в.). А.Н. РУСИН.
5. Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. М., 1995.
6. Мелетинский Е. М. Мифология // Филос. энцикл. словарь. М., 1983.

INTERNET SAYTLARI

1. Mifi narodov mira.–М.:
2. China.kulizhki.net
3. Kitai.ru.net.
4. Kitaigorod.narod.ru
5. www.uza.uz

¹ Демифологизация образа в произведениях саньвэнь (первая половина XX в.). А.Н. РУСИН,